

एप्रिल २०१६ | मूल्य ₹ ५० फक्त | पृष्ठसंख्या : १००

आधुनिक व्यापारी शेतीचे मासिक

बळीआजा

आले
व्यवस्थापन

खरीप हंगामातील पिके
नियोजन
दिशा-चिंतन

जलयोगी : डॉ. भवरलाल जैन

भूजलविकास

उपलब्धता आणि उपाययोजना

दुष्काळात
पशुधन
जगवायचे कसे?

जमिनीची सुषिकता

ऊस
उती संवर्धन

मागेल
त्याला
शेततळे

दुष्काळी परिस्थितीत
फळबागांमधील
आच्छादन

छोट्या जाहिराती ३१, ४९ व ५९ या पानांवर, आमचेकडे उपलब्ध शेती पुस्तकांची यादी पृष्ठ क्र. ८९ व ९० वर

संपादकीय...

आदरणीय भवरलालजी जैन...

आमचे मोठे भाऊ त्यांचे निधन झाले हा मला आणि बळीराजा परिवाराला मोठा धक्का होता. १९८२ सालपासून माझा त्यांच्याशी परिचय होता. मुंबईच्या बीज अॅडव्हर्टायझिंगच्या आनंद गुप्ते यांच्यामुळे मी त्यांच्या सहवासात आलो आणि प्रेमातच पडलो. आदरणीय भवरलालजी भाऊ यांनी मला जिंकूनच घेतले होते. वर्षातून किमान ३-४ वेळा मी जळगावला त्यांना भेटायला जात असे आणि जैन उद्योगाने काबीज केलेली नवनवीन क्षेत्रे पहात असे त्यांच्या सहवासात मनसोक्त गप्पा मारीत असे आणि माझ्या ज्ञानात नवीन भरघालून रिचार्ज होऊन पुण्याला परत येत असे. १९८५ साली शेतकरी संघटनेच्या महा अधिवेशनाला भाऊंनी पाठिंबा दिला होता ऐन जळगावच्या उन्हाळ्यात मे महिन्यात जवळजवळ ५ लाख शेतकरी जळगावात जमले होते. भाऊंनी कै. शरद जोशी यांना संपूर्ण पाठिंबा आणि मदत केली होती. भाऊंचे कै. आप्पासाहेब यांच्याबरोबर अत्यंत जवळचे संबंध होते. त्यामुळे नंतरच्या काळात आप्पासाहेब फक्त जैन उद्योग समुहाने लोकप्रिय केलेल्या ठिबक सिंचनाबद्दल गौरवाने बोलत असत. माझ्या आयुष्यात आलेले हे तीन लिजंड कै. आप्पासाहेब पवार, कै. शरद जोशी आणि कै. भवरलाल जैन हे तिघांही काळाच्या पडद्या आड गेले पण त्यांच्याकडून मिळालेले मार्गदर्शन, प्रेम आणि सहवास माझे आयुष्य घडवून गेले. माझ्या प्रत्येक नव्या उपक्रमाला भाऊंचा सक्रीय पाठिंबा असायचा. १९९५ साली मी आयोजित केलेल्या हायटेक शेतीच्या आंतरराष्ट्रीय चर्चासत्राचे मुख्य प्रायोजक जैन उद्योग समुह होते. यावेळी भाऊंनी आमच्या परिसंवादासाठी काही आंतरराष्ट्रीय किर्तीचे वक्ते सुद्धा पाठविले. कायम शेतकऱ्यांच्या भल्याचे चिंतन त्यांना सन्मानाने जगण्यासाठी काय करता येईल यावर त्यांचा विचार सुरू असायचा नवे तंत्रज्ञान नव्या दिशा यासाठी भाऊ कायम खुले असायचे ठिबक सिंचनाच्या सुरुवातीच्या दिवसात महाराष्ट्रातील ५००० जैन ठिबक बसविणाऱ्या शेतकऱ्यांना १ वर्षांची बळीराजा मासिकाची भेट त्यांनी जैन उद्योग समूहामार्फत दिली होती आणि त्यातले ६०% लोकांनी पुढेही बळीराजा परिवारात रहाणे पसंद केले. आज भारतात ठिबक सिंचन, स्प्रिंकलर यांचा बोलबाला आहे. ह्यासाठी जैन उद्योग समुहाने काही कोटी रुपयांच्या केलेल्या शैक्षणिक जाहिरातींना आहे. २५-३० वर्षांपूर्वी ठिबक सिंचन म्हणजे काय त्याबाबतच्या शेतकऱ्यांच्या शंका-कुशंका त्यांना दिलेली उत्तरे अशा माहितीपूर्ण जाहिराती त्यांनी भारतभरच्या वृत्तपत्रात शेतीविषयक मासिकात केल्या त्यामुळे शेतकऱ्यांमध्ये ठिबक सिंचनाबाबत मोठी जागृती झाली.

मी सुरू केलेल्या कृषी पंचांग या कल्पनेचेही जैन उद्योगाने भरघोस पाठिंबा देवून स्वागत केले. आमचे व जैन उद्योग समुहाचे व्यावसायिक संबंध कायम घडूच राहिले.

पुढे दैनंदिन कामातून भाऊंनी निवृत्ती घेतल्यावर त्यांचे सर्व वारसदार अशोकभाऊ, अजितभाऊ या दोघांशी नियमित संपर्क असतो. त्यांचे पुतणे अभयभाऊ तर माझे जुने स्नेही आहेत.

अनेक वेळा जैन हिल्स वर जाऊन भाऊंच्या बरोबर चालायला जाणे, गप्पा मारणे सर्व कुटुंबियांसोबत नाश्ता करणे दिवसभर जैन उद्योग समूहामधली नवी प्रगती पहाणे हा कार्यक्रम अनेक वर्षे सुरू होता. माझ्या सारख्या साध्या मासिकवाल्याला कै. भवरलालजी जैन यांच्या सारख्या असामान्य माणसाने कायम सांभाळले व प्रेम दिले. माझ्या जीवनातील ही पोकळी कधीच भरून निघणार नाही. या निमित्त सर्व जैन कुटुंबियांच्या दुःखात मी सहभागी आहेच पण भाऊंनी सुरू केलेले शेतकरी हिताचे हे व्रत आपण सर्वांनी सुरूच ठेवावे ही सदिच्छा!

निर्मल मोरे

या पृथ्वीतलावरील मानवी जगणे प्रामुख्याने दोन गोष्टींमुळे सुसह्य होते, सहज होते, आश्वासक होते. यातील पहिला भाग हा तपश्चर्येचा असतो. दुसरा भाग म्हणजे या तपश्चर्येतून मिळणारी दूरदृष्टी प्रत्यक्षात साकारण्यासाठी अहोरात्र स्वतःला वाहून घेणारी, त्याला कष्टांची जोड देणारी व्यक्तिमत्त्वे, ज्यांच्यामुळे मानवी जगणे सुसह्य होत जाते.

जैन इरिगेशनचे संस्थापक अध्यक्ष तथा गांधी रिसर्च फाउंडेशन, जळगावचे संस्थापक भवरलालजी जैन यांचे अल्पशा आजाराने २५ फेब्रुवारी २०१६ रोजी वयाच्या ७९ व्या वर्षी दुःखद निधन झाले.

या पृथ्वीतलावरील मानवी जगणे प्रामुख्याने दोन गोष्टींमुळे सुसह्य होते, सहज होते, आश्वासक होते. यातील पहिला भाग हा तपश्चर्येचा असतो. दुसरा भाग म्हणजे या तपश्चर्येतून मिळणारी दूरदृष्टी प्रत्यक्षात साकारण्यासाठी अहोरात्र स्वतःला वाहून घेणारी, त्याला कष्टांची जोड देणारी व्यक्तिमत्त्वे, ज्यांच्यामुळे मानवी जगणे सुसह्य होत जाते. भवरलालजी जैन यांनी आयुष्यभर मानवी कल्याणासाठीच्या तपश्चर्येला अहोरात्र कष्टांची जोड दिली या कष्टांतूनच हरितक्रांतीला पायाभूत ठरणारे उच्च कृषी तंत्रज्ञान या भूमीत, या महाराष्ट्रात विकसित होऊ शकले. कल्पना कणापरी, ब्रह्मांडाचा भेद करी हे ब्रीद त्यांनी प्रत्यक्षात साकार करून दाखविले.

भवरलालजी जैन यांना फार मोठा औद्योगिक घराण्याचा वारसा नव्हता. जगप्रसिद्ध अजिंठा लेण्यांच्या पायथ्याशी असलेल्या छोट्याशा वाकोद गावातील सामान्य अशा घरात त्यांचा जन्म झाला. प्राथमिक शिक्षणाचे घडे घेतल्यानंतर पुढील शिक्षण त्यांनी जळगाव, नाशिक व मुंबई येथे घेतले. असामान्य बुद्धिमत्ता असलेल्या भवरलालजींची राज्य लोकसेवा आयोगामार्फत उपजिल्हाधिकारीपदी निवड झाली होती. शासकीय नोकरीची संधी झुगारून या व्यक्तिमत्त्वाने आपल्या आईच्या

शब्दानुसार सरळ निसर्ग, पशू, पक्षी, प्राणी यांची कृषिक्षेत्रामार्फत सेवा करण्याचे निश्चित केले.

पाच दशकांपूर्वी कृषिक्षेत्रासमोरील आव्हाने, शेतकऱ्यांचे प्रश्न आजच्यापेक्षा अत्यंत निराळे होते. तांत्रिकदृष्ट्या ते आव्हानात्मक होते. केरोसिनवर चालणाऱ्या पंपाचा जेमतेम आविष्कार झाला होता. याला लागणारे पाइप लोखंडी किंवा सिमेंटचे होते. लोखंडी परवडणारे नव्हते, तर सिमेंटचे पाइप पावलोपावली फुटायचे. त्यांची जोडणी करण्यातच शेतकरी बेजार व्हायचे. अशा या काळात कृषिक्षेत्राला नवा तांत्रिक दिलासा आवश्यक होता. सर्वसामान्य शेतकरी असलेल्या भवरलालजी जैन यांनी ही समस्या लक्षात घेऊन शेतीच्या गरजेनुसार, पाण्याच्या उपलब्धतेनुसार शेतकऱ्यांना सोईचे ठरतील अशा पीव्हीसी पाइप्सचे उत्पादन सुरू केले. जोडणी करायला व हाताळणीसाठी पीव्हीसी पाइप्स सोपे असल्याने जैन इरिगेशनचे हे पहिले उत्पादन राज्याच्या प्रत्येक शेतकऱ्यांच्या वेशीपाशी जाऊन पोहोचले. त्यांनी केवळ व्यावसायिकाची, उद्योजकाची भूमिका घेतली नाही. आपल्या उद्योगाला त्यांनी शाश्वत विकासाचे तात्त्विक अधिष्ठान दिले. माझ्या गावकुसाबाहेरचा सर्वसामान्य शेतकरी जर मोठा झाला तरच मी मोठा होईन, ही खूणगाठ त्यांनी व्यवसायात पदार्पण करतेवेळीच बांधून घेतल्याने आयुष्यभर त्यांनी स्वतःला याच कामी वाहून घेतले. छोट्यातला छोटा शेतकरी हा कसा मोठा होईल, त्याचे

आर्थिक उत्पन्न कसे वाढेल याचा ध्यास घेऊन त्यांनी थोडेथोडेके नव्हे तर सुमारे ५० लाख शेतकऱ्यांचे जीवनमान उंचावून दाखविले. ते द्रष्टे आणि कर्मयोगी मानले जातात ते यामुळेच.

वाकोदसारख्या छोट्या गावातून पुढे येत आपल्या उद्योगाला विश्वाला बिलियन डॉलरची उलाढाल असलेली ग्रामीण बहुदेशीय कंपनी करणे तसे सोपे काम नाही. शेतीला लागणाऱ्या पाइपापासून ते ट्युबवेलच्या केसिंग पाइपपर्यंत, उतिसंवर्धित रोपांपासून ते ठिबक, सूक्ष्मसिंचन प्रणालीपर्यंत, फळप्रक्रिया ते भाजीपाला निर्जलीकरण प्रक्रियेपर्यंत त्यांनी आपल्या उत्पादनांची एक विशाल-विस्तृत शृंखला सातासमुद्रापार पोहोचविली. एक मराठी उद्योजक सातासमुद्रापार आपल्या अस्तित्वाचा, आपल्या विस्ताराचा अमित ठसा उमटवितो, हे निश्चितच प्रत्येक महाराष्ट्रीयीयासाठी, भारतीयीसाठी अभिमानास्पद आहे.

भारताचा भाग्यविधाता म्हणून त्यांच्याकडे पाहावे लागेल. पाच दशकांपूर्वी खऱ्या अर्थाने कृषिक्षेत्रातील 'मेक इन इंडिया'चा पाया त्यांनी रचला. यातूनच जागतिक पातळीवर सर्वाधिक आंवाफळावर प्रक्रिया करणारी प्रथम क्रमांकाची कंपनी, उतिसंवर्धित फळांच्या रोपांची निर्मिती करून ही व्हायरस-फ्री रोपे उच्च तंत्रज्ञानासह शेतकऱ्यांच्या हाती सुपूर्त करणारी प्रथम कंपनी, सूक्ष्म सिंचन व ठिबक सिंचनातील दुसऱ्या क्रमांकाची कंपनी, सौरऊर्जेवर चालणाऱ्या स्वदेशी तंत्रज्ञानाची जोड देऊन स्वदेशी तत्त्वाने सौर पंपाचे उत्पादन करणारी प्रथम क्रमांकाची कंपनी

जलयोगी : डॉ. भवरलाल जैन

- विनोद रापतवार

म्हणून त्यांनी मिळवलेला नावलौकिक हा देशाच्या उद्योग जगताचा गौरव करणारा आहे.

उतिसंवर्धित बायोटेक्नॉलॉजीचे महत्त्व त्यांनी ओळखले. जळगाव येथे संशोधनाला भक्कम करणारी सर्वात मोठी बायोटेक लॅब त्यांनी उभारली. या लॅबला शासनाचे एनएबीएल मानांकन सुरुवातीपासून लाभले. जैन इरिगेशनने निर्माण केलेल्या टिश्यूकल्चर केळीच्या ग्रॅण्ड नैन या व्हरायटीने शेतकऱ्यांचे जीवनमान उंचावले. खान्देशसारखा उष्ण कटिबंधात मोडणारा जळगाव जिल्हा भारतात क्रमांक एकचा केळी उत्पादक जिल्हा म्हणून अल्पावधीतच नावारूपास आला. इथल्या केळीने देशाच्या सीमा तर तोडल्याच, शिवाय पाकिस्तानसारख्या देशातही या केळीने आपला लौकिक प्रस्थापित केला. खान्देशच्या पट्ट्यात ज्या शेतकऱ्याने टिश्यूकल्चर केळीला जवळ केले त्यांचे जीवनमान किती सुधारले ते त्यांच्या घरावरून आपल्या सहज लक्षात येते. भवरलालजींच्या दूरदृष्टीचे हे आणखी एक द्योतक आहे.

शेतकऱ्यांच्या भल्यासाठी ज्या काही गोष्टी असतील त्यावर संशोधन करणे व या संशोधनातून निर्माण केलेले तंत्रज्ञान शेतकऱ्यांपर्यंत पोहोचविणे, हा त्यांच्या जीवन कार्यातील एक अविभाज्य भाग होता.

शेतकरी हे निरक्षर जरी असले तरी अज्ञानी नाहीत. त्यांना केवळ तंत्रज्ञानाप्रति सजग व साक्षर करणे आवश्यक आहे, हे त्यांनी नेमकेपणाने ओळखले होते. या सजगतेतूनच अखंड भारतभर त्यांनी कृषिसाक्षरतेचा यज्ञ

मागील सुमारे तीन दशकांपासून सुरु केला. आजच्या घडीला भारताच्या प्रत्येक जिल्ह्यात, प्रत्येक तालुक्यात त्यांनी कृषितज्ज्ञ नेमून त्यांच्यामार्फत शेतकऱ्यांना योग्य दिशा देण्याचे काम यशस्वी करून दाखविले.

हा कर्मयोगी शेवटच्या क्षासापर्यंत धांबला नाही. शेतकऱ्यांची जी दिनचर्या असते ती शेवटपर्यंत त्यांनी पाळली. सकाळी सूर्योदयापूर्वी उठणे, उठल्यावर प्रत्यक्ष शेताच्या बांधावर जाऊन शेतातील मातीपिकांशी मूक संवाद साधणे, त्यांच्याशी एकरूप होणे, यातूनच पुढील कामाची दिशा घेणे, कार्यालयीन कामकाजातून विशेष सवड काढून काही वेळ समाज- कार्यासाठी देणे, ही दिनचर्या सर्वसामान्यांसारखी ठेवून या व्यक्तीने मानवकल्याणाचाच विचार कायम बाळगला.

प्रत्येकाने विविध रूपांतून सामाजिक ऋणांची परतफेड केली पाहिजे, याचा विसर पडू न देता काही तरी अगोदर मिळविले पाहिजे, ही व्यवसायाची गुरुकिल्ली त्यांनी इतरांना दिली. आपल्या व्यवसायाची उभारणी नैतिक अधिष्ठानावर करून त्यांनी नैतिकतेच्या धर्मालाच सर्वापर्यंत पोहोचते केले. लहानपणी जिल्हा परिषदेच्या शाळेत प्राथमिक शिक्षणाचे धडे घेताना ज्या काही उणिवा भासल्या त्या लक्षात ठेवून पुढील काळात त्यांनी योग्य वेळ येताच निवासी शाळेचे स्वप्न साकारण्यास सुरुवात केली. जगातील जे चांगले शिक्षण आहे ते आपल्याच भागातील विद्यार्थ्यांना मिळावे, शिवाय या शिक्षणासमवेत त्यांच्यावर भारतीय संस्कारांचीही पेरणी व्हावी, कार्यानुभवातून

शेती-मातीचेही गणित कळावे या दृष्टीने जळगावातच त्यांनी अनुभूती निवासी स्कूल सुरु केले. अवघ्या दोन वर्षातच हे स्कूल भारतातील ग्रीन स्कूल अवॉर्डने गौरविले गेले.

ज्या मुलांना केवळ दारिद्र्याच्या शापाने योग्य शिक्षण घेता येत नाही अशा दारिद्र्य रेषेखालील मुलांसाठी निदान आपल्या गावात तरी आपण काही केले पाहिजे यासाठी ते नेहमी अस्वस्थ व्हायचे. या अस्वस्थतेतूनच त्यांनी जळगाव येथे महानगर पालिकेच्या बंद पडलेल्या शाळेच्या इमारतीत एक अभिनव स्कूल सुरु केले. या अनुभूती इंग्लिश मीडियम स्कूलमध्ये आज जळगावमधील दारिद्र्यात खितपत असलेल्या शेकडो मुलांना उच्च दर्जाचे शिक्षण मोफत दिले जात आहे. येथील विद्यार्थ्यांनी साध्य केलेल्या गुणवत्तेने देशविदेशांतील संस्थांचेही लक्ष वेधले गेले आहे. या शाळेत आता विदेशांतील उच्च शिक्षण घेणारे बालकल्याण व शिक्षण विभागातील विद्यार्थी येऊन प्रात्यक्षिकाचे धडे गिरवून जातात.

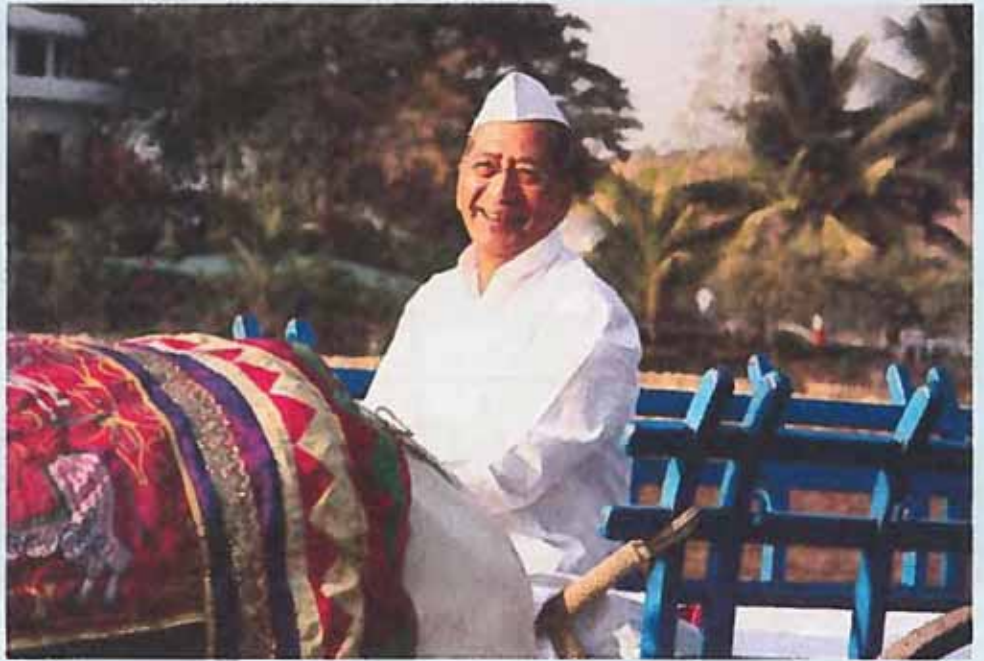
ही मूर्ती तशी शरीराने लहान होती. मनीषा आणि ऊर्मा मात्र त्यांच्यात प्रचंड होती. या ऊर्मिवरच त्यांनी हृदयविकाराचे ७ अटॅक सहन करून दाखविले. या आजाराला ते कधीच बघले नाहीत. उलट, यावर मात करण्यासाठी त्यांनी योग, निसर्गोपचार, ध्यानधारणा हे भारतीय संस्कृतीचे मार्ग अधिक जवळ केले. अद्ययावत वैद्यकीय उपचारांसह मूळ भारतीय संस्कृतीतील या जीवनशैलीतून ते प्रत्येक प्रकल्पासाठी दुप्पट गतीने पुढे झेपावले.

कंपनीच्या विस्तारासमवेत सामाजिक क्षेत्रात त्यांनी निर्माण केलेली कामे ही अपरिचितांना नेहमी स्तिमित करून टाकतात. ते समाजसुधारक, विचारवंत म्हणून त्यांच्या लक्षात राहतात. महात्मा गांधींच्या जीवनकार्याला भारतातील नवीन पिढीसमवेत संपूर्ण जगतालाही त्यांचा 'बी द चेंज'चा संदेश घेता यावा यासाठी त्यांनी मागील एक दशक पूर्णपणे स्वतःला वाहून घेतले. या दशकातील चिंतनाला त्यांनी कृतीची जोड देऊन जळगाव येथे अवघ्या काही महिन्यांत जागतिक पातळीवरचे गांधीतीर्थ उभे करून दाखविले. आज या फाउंडेशनमार्फत शालेय अभ्यासक्रमाव्यतिरिक्त घेतल्या जाणाऱ्या गांधी विचार परीक्षेत सुमारे दोन लाख विद्यार्थी सहभागी होतात. हे म्युझियम प्रत्यक्ष पाहणाऱ्यांची संख्या आता हजारोंनी वाढते आहे.

एखादी सर्वसामान्य व्यक्ती आपल्या कार्यकर्तृत्वाने एवढा मोठा ठसा उमटवू शकते यावर कुणाचा विश्वास बसणार नाही. ते केवळ द्रष्टे नव्हते. त्यांनी साहित्याचे क्षेत्रही कुशलतेने हाताळून सिद्धहस्त लेखक म्हणूनही आपली ओळख निर्माण केली. त्यांनी पत्नीच्या योगदानावर लिहिलेले 'ती आणि मी' या पुस्तकाच्या लाखाच्या वर प्रती मराठी मनाच्या घराघरांत पोहोचल्या आणि आता इंग्लिश व हिंदी भाषांमध्येही उपलब्ध आहेत.

जैन हिल्स आणि जैन इरिगेशन हे चालते-बोलते विद्यापीठच. इथे ग्रामीण विकासापासून जलसंधारणापर्यंत, महात्मा गांधींच्या शाश्वत विकासापासून ते खेड्यातील साध्या शेतकऱ्यालाही समृद्धीचा मार्ग देणाऱ्या उच्च तंत्रज्ञानापर्यंतच्या विविध शक्तींचे माहात्म्य या जैन हिल्सला मिळाले. म्हणूनच की काय, आपल्या गावकुसात राबणाऱ्या शेतकऱ्यांचे पाय विडुलाच्या पंढरीइतकेच जैन हिल्सच्या कृषिपंढरीकडे आपसूक वळतात. शेतकरी येथून उच्च कृषितंत्रज्ञानाचे बळ घेऊन जातात. इथे भेट देणाऱ्या कोणत्याही शेतकऱ्याला रिकाम्या हाताने परतू देणार नाही. हाच ध्यास भवरलालजी जैन यांनी बाळगून गुरुकुल निर्माण केले आहे.

कृषिक्षेत्रात शिकणाऱ्या शेतकऱ्यांच्या मुलांकडे त्यांचे विशेष लक्ष असायचे. जैन

इरिगेशनने जे काही संशोधन विकसित केले आहे ते पुढील शिक्षणासाठी या विद्यार्थ्यांना खुले करून देताना त्यांनी कधीही व्यावसायिक विचाराला जवळ केले नाही. प्रत्यक्ष शेताच्या बांधावर पोहोचून त्या त्या भागातल्या मातीत रुजणारे संशोधन यावरच त्यांनी भर दिला. स्वाभाविक अनेक उच्च विद्या घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांचा याकडे कल असणारच. आपल्या विद्यापीठातील विद्यार्थ्यांना जैन इरिगेशनच्या तंत्रज्ञानाचा, येथील शिक्षणाचा लाभ व्हावा या उद्देशाने भारतातील जवळपास सर्वच कृषी विद्यापीठांनी स्वतःहून जैन इरिगेशनशी सामंजस्य करार केला. जगातील अनेक विद्यापीठांनीही करार करून कृषिक्षेत्राच्या शाश्वत विकासासाठी भारतात हे रुजलेले तंत्रज्ञान मोलाचे आहे याची अप्रत्यक्ष पावतीच दिली.

अमेरिकेतील हार्वर्ड बिझनेस स्कूलकडे संपूर्ण जग हे उच्च शिक्षणातील परमोच्च केंद्र बिंदू म्हणून पाहते. या हार्वर्ड बिझनेस स्कूलने भवरलालजी जैन यांनी आपल्या जीवनकार्यातून जो अमूल्य ठसा उमटविला त्या सर्व कार्याचा वेध घेणाऱ्या विषयाचा त्यांच्या अभ्यासक्रमात समावेश केला हे सहसा कुणाला ज्ञात नाही. हा गौरव त्यांच्यामार्फत संपूर्ण भारताचा गौरव आहे. ज्या आफ्रिकेकडे भारताच्या खालोखाल एक अविकसनशील खंड म्हणून सारे जग पाहते त्या आफ्रिकेतील

कृषिक्षेत्राला आपण दिलासा देऊ, मार्ग देऊ, या उद्देशाने त्यांनी या दशकात मोठे कार्य केले आहे. आफ्रिकेतील विविध देशांत कृषिशिक्षण विस्ताराचे कार्य त्यांनाही बळ देत आहे. ही दूरदृष्टी भवरलालजींनी व्यावसायिक गणितात कधीच गृहीत धरली नाही. उलट, यात झळ सोसून तयारी दर्शविली, हे लक्षात घेतले पाहिजे.

कोणतेही राष्ट्र खऱ्या अर्थाने उभे राहायचे असेल तर त्याच्या सार्वजनिक व्यवस्थेत सर्वच पातळ्यांवर पारदर्शकता हवी, ही भूमिका त्यांनी सुरुवातीपासून घेतली. या त्यांच्या भूमिकेमुळे स्वतःच्या उद्योगावर होणाऱ्या परिणामांचा त्यांनी विचार केला नाही. दोन दशकांपूर्वी लोकशाही मूल्यात माहितीच्या अधिकारासारख्या झाकून ठेवलेल्या महत्त्वपूर्ण अधिकाराला बाहेर काढून त्यांनी त्यासाठी आपली जाहीर भूमिका घेतली. माहितीचा अधिकार हा भ्रष्टाचाराला रोखणारा आहे हे लक्षात घेऊन त्यांनी समाजात जागृती केली. 'आजची समाजरचना' या पुस्तकात त्यांनी घेतलेली भूमिका ही आजही आवश्यक अशी आहे.

ज्या काही भूमिका त्यांनी आजवर घेतल्या त्यांची प्रत्यक्षात अंमलबजावणी करण्याचा अट्टहासही त्यांनी स्वतःच स्वतःजवळ धरला. ज्या ग्रामसुधारणेचे भाष्य त्यांनी केले त्याची अंमलबजावणी त्यांनी काही खडे दत्तक घेऊन

केली. मराठवाड्यातील दुष्काळ निवारण्याच्या उद्देशाने प्राथमिक स्तरावर जिल्हा प्रशासनासमवेत दोन वर्षांपूर्वी ४० गावांमध्ये काम करून बीड जिल्ह्याला वेगळा दिलासाही दिला. महिला सक्षमीकरणाच्या दृष्टीने त्यांनी रॅमन मॅगसेसे पुरस्कारप्राप्त निलिमा मिश्राला सोबत घेऊन प्रायोगिक पातळीवर सुमारे १० गावांतील महिला बचत गटांसाठी काही प्रायोगिक प्रकल्पही हाती घेतले.

पाण्याचे दुर्भिक्ष आणि बदलता निसर्ग ही आव्हाने भवरलालजी जैन यांनी डोळ्यांपुढे ठेवून कोरडवाहू शेतकऱ्यांसाठी जलसंधारणाचा

नवा आयाम विकसित केला. वॉटरशेड, वॉटर हार्वेस्टिंग, वॉटर कंझर्व्हेशन आदींचे पथदर्शक काम जैन हिल्स येथे मोठ्या नावीन्यपूर्णतेने करण्यात आले. कृषिक्षेत्रातील, जल व्यवस्थापन, उच्च कृषी तंत्रज्ञान, सूक्ष्मसिंचन आदी क्षेत्रांतील त्यांच्या भरीव योगदानाबद्दल त्यांना जगात अत्यंत प्रतिष्ठेच्या समजल्या जाणाऱ्या जागतिक पातळीच्या क्रॉफर्ड रीड मेमोरियल अवॉर्डने सन्मानित करण्यात आले आहे. याचबरोबर जगातील विविध ४ विद्यापीठांनी त्यांना डॉक्टर ऑफ लिटरेचरने सन्मानित केले आहे. २००८ मध्ये भारत

सरकारने त्यांना पद्मश्री देऊन गौरविले.

जैन हिल्स ही कर्मयोद्ध्याची भूमी ठरली ती यामुळेच. इथे जे कोणी येऊन भेटून गेले त्यांना इथे केवळ प्रगतीची बीजेच मिळाली नाहीत, तर त्यांच्या जोडीला शाश्वत विकासाचा आध्यात्मिक मार्गही त्यांना सापडला.

काही दिवसांपूर्वीच केंद्रीय जलसंसाधन मंत्री उमा भारती या जळगावला आल्या होत्या. या पृथ्वीतलावर अनेक अवतार होऊन गेले. यात कर्म अवतार याचेसुद्धा अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. काही पुरुष हे आपले अलौकिक कार्य करण्यासाठीच पृथ्वीतलावर येतात, या शब्दांत त्यांनी भवरलालजींबद्दल गौरवोद्गार काढले. माजी राष्ट्रपती प्रतिभाताई पाटील यांनी कर्मयोग्याच्या रूपात पाहिले, माजी केंद्रीय कृषिमंत्री शरद पवार यांनी त्यांना द्रष्ट्या पुरुषरूपात पाहिले. जे निरीक्षरवादी होते त्यांनी भवरलालजींना संतरूपात पाहिले.

ग्रामसुधारणेसाठी संत गाडगे महाराज यांनी हाती झाडू घेऊन ग्रामस्वच्छतेचा नारा गावोगावी पोहोचविला. ग्रामगीतेच्या माध्यमातून राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांनी नैतिक अधिष्ठानाची व कर्मकांडापल्याड प्रत्यक्ष साध्या छोट्या कृतीसाठी प्रत्येक खेड्याला जागे केले. विनोबा भावे यांनी भूदान चळवळीतून भूमिहीनांना भूमी मिळवून दिली. यांच्या जोडीला भवरलालजींनी या सर्व राष्ट्रसंतांच्या जीवनकार्याला जवळ करत जलबचतीचे नवे अधिष्ठान निर्माण केले. पाण्याच्या प्रत्येक थेंबाला नवी परिभाषा देणाऱ्या भवरलालजींना महाराष्ट्रातील शेतकरी नेहमी संतांच्या रूपात लक्षात ठेवले.

स्व. भवरलालजींच्या जीवनकार्याचा हा आलेख जेव्हा आपण पाहतो तेव्हा त्यांनी ७९ वर्षांच्या आयुष्यात हे कसे साध्य केले याचे आश्चर्य वाटते. त्यांच्या कामाची गती अफाट होती. कोणत्याही आव्हानाने ते डगमगले नाहीत. त्यांच्या प्रत्येक कृतीत घाडस होते. हाती घेतलेल्या कोणत्याही कामात ते एकाग्रता साधून ते तडीस नेत. त्यांच्या अंगी असलेली ही गुणवैशिष्ट्ये त्यांच्या अशोक, अनिल, अजित, अतुल या चारही सुपुत्रांत बिंबलेली आहेत. स्व. भाऊंच्या जीवनकार्याचा आदर्श डोळ्यांपुढे ठेवून त्यांचे कार्य पुढे समर्थपणे नेण्यास त्यांची पुढची पिढी सक्षम आहे हे निश्चित.

जैन इरिगेशन संबंधी

जगभर पसरलेल्या २८ उत्पादन केंद्रांमध्ये, १०,००० पेक्षा अधिक सहकारी कार्यरत असलेल्या जैन इरिगेशन सिस्टीम्स लिमिटेड (JISL) या आमच्या बहुराष्ट्रीय भारतीय कंपनीचे बोधवाक्य आहे, कल्पना कणापरी, ब्रह्मांडाचा भेद करी. गेल्या ३४ वर्षांपासून आम्ही सूक्ष्म जलसिंचन प्रणाली, PVC पाइप्स, HDPE पाइप्स, प्लास्टिक शीट्स यांची उत्पादने प्रक्रियाकृत कृषी उत्पादने, पुनरुज्जीवनक्षम ऊर्जा उपाय, उतिसवर्धन सुविधा केंद्रे, वित्तीय सेवा, तसेच अन्य कृषी योगदान क्षेत्रांत ही कंपनी कार्यरत आहे. हिने आधुनिक सिंचन प्रणाली व मौल्यवान पाण्याची बचत करणाऱ्या नवनवोन्मषी कल्पक तंत्रज्ञानांच्या विकासातून कोट्यावधी छोट्या शेतकऱ्यांच्या उत्पादनात व उत्पन्नात लक्षणीय वाढ होण्यास मदत करून उत्पादनक्षमतेतील एक मूक क्रांतीच प्रवर्तित केली आहे. तसेच लार्ज स्केल इंटिग्रेटेड इरिगेशन प्रोजेक्ट्स (IIP) म्हणजेच विशालकाय एकत्रिकृत सिंचन प्रकल्पांच्या नव्या संकल्पनेची नांदीही केली आहे. जल

आणि खाद्यसुरक्षेबाबत अधिक पीक-थेंबागणिक हे या कंपनीचे धोरण आहे. सार्थक करूया जन्माचे। रूप पालतू वसुंधरेचे॥ हे आमचे स्वप्न साकार करताना गखडड ची सर्व उत्पादने आणि सेवा, शाश्वत भविष्य निर्माण करण्यात योगदान देतात. JISL ची NSE- मुंबई मध्ये गखडडगअडएटड अशी आणि BSE मध्ये ५००२१९ या सांकेतिक क्रमांकाने नोंद केलेली आहे. कृपया आम्हाला, www.jains.com या संकेतस्थळावर भेटा.